

УДК: 371.3/.5:33] «2004/2012»

Пронікова І. В.

ОСНОВИ ШКІЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (2004 – 2012 рр.)

У статті проаналізовано основи шкільної економічної освіти в Україні у 2004-2012 рр. Зазначено, що одним з важливих пріоритетів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) є шкільна економічна освіта, яка має забезпечити здобувачам освіти достатній рівень життєвої компетентності у сфері економічних відносин на рівні держави, родини та окремої людини. Доведено, що зміст шкільної економічної освіти передбачає осучаснення та має спрямувати навчання на пояснення життєвих ситуацій, підготовку компетентної людини. Випускники ЗЗСО використовуючи отримані знання та набуті компетентності повинні швидко адаптуватися в самостійному житті, цілеспрямовано використати свій потенціал для самореалізації в професійному й особистісному плані, інтересах суспільства та держави. Проведено аналіз чотирьох основних підходів щодо викладання основ економіки: бізнес-орієнтованого, теоретизуючого, культурно-функціонального й академічного.

Ключові слова: шкільна економічна освіта, компетентності, виховання підприємливості, економічне мислення; здобувачі освіти.

Постановка проблеми. Перехід українського суспільства до нової парадигми економічного розвитку, радикальна зміна системи поглядів, орієнтацій, менталітету визначили необхідність раннього залучення здобувачів освіти до економіки. Шкільну економічну освіту слід розглядати як одну із основних умов їх економічної соціалізації. Також важливість шкільної економічної освіти обумовлена життєвою необхідністю адаптації здобувачів освіти до динамічно мінливих соціально-економічних умов життя, підвищеними вимогами до особистісних якостей майбутніх фахівців ринкової економіки – їх підприємливості, фінансової грамотності, самостійності, компетентності, відповідальності.

Аналіз досліджень та публікацій. Окремі аспекти шкільної економічної освіти, питання підготовки та удосконалення учителів, які викладають предмети економічного спрямування у школі, розкрито у працях О. Аксьонова, М. Вачевського, В. Мадзігона, А. Нісімчука, О. Падалки, І. Прокопенка, О. Камишанченка, В. Лозової та О. Шпака.

Науково-методичні праці О. Аксьонової, Н. Бережної, М. Вачевського, В. Дрижака, В. Загрівого, Д. Закатнова, С. Мельникова, Н. Побірченко, Р. Пустовійта, М. Тиценка вплинули на прискорення процесу розвитку в Україні шкільної економічної освіти та її окремих напрямів.

У педагогічному аспекті питання економічної освіти здобувачів освіти аналізуються у роботах А. Абрамової, О. Аменда, Ю. Васильєва, Н. Грами, Л. Куракова, М. Малишева, Л. Мельникової, В. М'яснікова, А. Нісімчука, І. Прокопенка, В. Розова, Н. Рябініної, І. Сасової, Д. Тхоржевського, Б. Шемякіна, О. Шпака та інших учених.

Важливого значення для здійснення ефективної шкільної економічної освіти в Україні набувають теоретичні та практичні дослідження зарубіжних вчених: Р. Стюарт-Котце (R. Stewart-Kotze), З. Фрейд (Z. Freud), А. Гібб (A. Gibb), Г. Фолтін (G. Faltin), Ю. Гасце (Y. Gasse), Д. Макклелланд (D. McClelland), Дж. Ротгер (J. Rotter), Р. Берон (R.A. Baron).

Мета статті – проаналізувати основи шкільної економічної освіти в Україні у 2002–2012 рр. та визначити основні підходи щодо викладання основ економіки у закладах загальної середньої освіти.

Завдання статті: 1. Провести аналіз досліджень і публікацій українських й зарубіжних вчених з організації та змісту економічної освіти здобувачів освіти. 2. Дослідити процес реалізації державної програми розвитку шкільної економічної освіти в Україні досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI століття в Україні почала зростати кількість учнів охоплених освітою через профільне навчання у ЗЗСО. Найвищий показник вибору школярами мав економічний профіль [3, с. 68]. Аналіз наукових джерел, нормативно-правових документів та зміни, які відбувались в економічній освіті школярів, дозволяють нам визначити 2004-2012 рр. як пошуковий період.

Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р., було передбачено, що економіка, як навчальний предмет, виступає структурним компонентом освітньої галузі «Суспільствознавство». Складовими економічної освіти здобувачів освіти стають пошук, аналіз, синтез й інформація (формування здатності

конструктивно мислити, що сприяє раціональному прийняттю рішень та готовності брати на себе відповідальність та ініціативу); застосування знань і умінь (учні розробляють бізнес-плани, практичний організують власну справу в межах програми «Шкільна академія підприємництва», грають у бізнес-гру «Грошовий потік»).

Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення базових дисциплін у 2010/2011 навчальному році, затверджені МОН України, визначали, що метою шкільної економічної освіти була підготовка учнів, яка б забезпечила їм достатній рівень життєвої компетентності у сфері економічних відносин на рівні держави, родини та окремої людини. Зміст шкільного курсу економіки було побудовано таким чином, щоб він зміг сформувати у здобувачів освіти базові знання з основ економічної науки, познайомити їх з основними тенденціями розвитку економіки як науки й практики господарювання. Вивчення економіки в ЗЗСО мало забезпечувати: розвиток економічної культури, економічного мислення учнів спрямований на критичний аналіз процесів і результативність діяльності; формування умінь самостійно набувати, засвоювати і застосовувати економічні знання, спостерігати і пояснювати сучасні економічні явища; розширення уявлень про професійну діяльність у сфері економіки, отримання і закріплення навичок обраного профілю; забезпечення рівня економічної підготовки, що дозволить старшокласникам продовжити навчання у закладах вищої освіти (ЗВО) [5].

Протягом 2003-2010 рр. базові дисципліни «Економіка» («Основи економіки») вивчались у 10-х класах філологічного, фізико-математичного, природничого, технологічного, спортивного, художньо-естетичного, універсального профілів в обсязі 35 години на рік (одна година на тиждень); у класах суспільно-гуманітарного профілю – 70 годин, протягом одного або двох років навчання [6].

У 2010–2011 рр. «Економіка» викладалася у ЗЗСО лише на профільному рівні у класах економічного профілю. Починаючи з 2011–2012 навчального року цей предмет, як базовий, почав викладатись в 11-класах всіх профілів (одна година на тиждень). Профільне навчання забезпечувалось вивченням курсу «Економіка» протягом 210 годин навчального часу (по три години на тиждень у 10-му та 11-му класах), введенням курсів за вибором та факультативів і близьких до економіки предметів: математики на академічному рівні та географії на профільному [6].

Для поглиблення й розширення змісту профільних предметів, або забезпечення профільної прикладної й початкової професійної спеціалізації навчання, пропонувались курси за вибором, які викладались за рахунок варіативного (шкільного та регіонального) компонента змісту освіти. До варіативної частини профільної школи було віднесено такі економічні курси: «Основи підприємницької діяльності», «Власна справа», «Основи менеджменту», «Основи інтелектуальної власності», «Основи сімейного господарювання» тощо. Поглиблене вивчення здійснювалось за спеціальними програмами або за модульним принципом: програма «Економіка» доповнювалась курсами за вибором певного спрямування. Кожна з програм вивчалась за різними рівнями складності та обсягом. З метою більш повного врахування й розвитку навчально-пізнавальних інтересів здобувачів освіти, їхніх нахилів і здібностей, вчителю надавалось право змінювати до 30 % змісту обраної навчальної програми [6]. Введення економіки до інваріативної частини базового навчального плану було значним надбанням, проте рівень економічних знань випускників ЗЗСО свідчив, що шкільна економічна освіта потребувала системного вдосконалення.

У досліджуемий період Концепція економічної освіти проходила становлення й апробування, а шкільна економічна освіта розглядалась як складова трудового виховання особистості. Не зважаючи на те, що основи економіки вивчались у школі в рамках інваріативної частини, проблеми: що? і для чого? вивчати, яким чином і коли залучати учнів до осмислення реальних економічних відносин, знаходились у стані розробки та доопрацювання. Існує значна кількість авторських програм і підручників з економіки та різноманітних інших предметів економічного напрямку. На думку О.Т. Шпака можна виділити чотири основні підходи щодо викладання основ економіки: бізнес-орієнтовний, теоретизуючий, культурно-функціональний й академічний.

1. Бізнес-орієнтовний підхід передбачає здобуття учнями навичок економічної поведінки (як би систематизація корисних порад щодо господарської діяльності). У рамках цього підходу, крім основ економіки вивчаються курси основи підприємницької діяльності, або бухгалтерський облік, або інтелектуальна власність та ін. У старшокласників може скластися враження про абстрактність цього підходу та його вузьку зорієнтованість.

2. Теоретизуючий підхід розглядає шкільну економічну освіту як спрощену університетську. Якщо навчальний заклад обирає даний підхід, то зазвичай викладаються різні економічні предмети, знання яких у учнів часто не вкладаються в єдину систему економічних знань. Наприклад, можуть одночасно вивчатися «Вступ до бізнесу», «Економічна історія», «Макроекономіка».

3. Прихильники культурно-функціонального підходу вбачають основне завдання шкільної економічної освіти в формуванні економічної культури учнів, відповідно в рамках цього підходу основна увага приділяється розвитку у школярів функціональної економічної грамотності, формуванню здатності до саморозвитку і самоосвіти. Найдоцільнішим такий підхід є в класах неекономічного профілю.

4. Академічний підхід домінує в концепції неперервної економічної освіти. Основне завдання цього підходу надати спрощене, але цілісне уявлення школярам про основи економічного життя суспільства. Навчальний матеріал поступово ускладнюється, доповнюється з класу в клас і слугує підґрунтям для вивчення економічних дисциплін у вищих навчальних закладах. Недоліком даного підходу є значний обсяг навчального матеріалу з різноманітних економічних дисциплін і, відповідно його доцільно реалізовувати в профільних загальноосвітніх навчальних закладах. При визначенні доцільності дотримання того чи іншого з підходів треба орієнтуватися на профіль загальноосвітнього навчального закладу і конкретного класу, а також враховувати інтереси та рівень підготовки учнів [7, с. 12].

Аналіз практики шкільної економічної освіти переконує, що у досліджуваній період було проведено значну пошукову роботу з вдосконалення та поглиблення економічної освіти здобувачів освіти. Чимало закладів загальної середньої освіти, гімназій, ліцеїв, коледжів досягли певних результатів в озброєнні учнів економічними знаннями та вміннями, у формуванні в них навичок практичної реалізації здобутих знань, забезпеченні їх входження та адаптації до діючої системи економічних відносин, запровадженні компаративного аналізу основ світового економічного досвіду.

В умовах реформування і розвитку суспільства важливим є формування такого рівня економічних знань, коли здобувачі освіти розуміють економічні взаємозв'язки у теоретичному значенні та їх практичному застосуванні.

Існує два механізми передачі ціннісних установок від одного покоління іншому: *перший* – через зв'язку поколінь, соціальне середовище; *другий* – через систему освіти.

У контексті змін, які відбувалися в процесі формування основ шкільної економічної освіти України у 2004-2012 рр., вченими було виокремлено проблему економічного мислення учнів. Зокрема, визначено три її напрями. Проаналізуємо їх.

1. Проблеми взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг

Сучасний ринок праці в Україні розбалансований, очевидна невідповідність попиту та пропозиції. У певній мірі дестабілізатором ситуації є ринок освітніх послуг. Сьогодні учні мають обрати спеціальність із широкого переліку, запропонованого закладами вищої освіти, проте відсутність орієнтирів не дозволяє оцінити майбутню їх затребуваність суспільством. Проблеми ринку освітніх послуг і ринку праці значною мірою обумовлені вадами в інформаційному забезпеченні.

Один із основних напрямів зниження негативних наслідків структурних невідповідностей попиту робочої сили і фахових переваг майбутніх студентів – це розвиток систем професійного добору та професійно-ціннісних орієнтацій для випускників закладів загальної середньої освіти. Саме в цей період можна зорієнтувати молоду людину на отримання такої професії, яка б відповідала її особистим якостям та можливостям, і не суперечила водночас потребам ринку праці.

З цією метою необхідно регулярно аналізувати динаміку рівня працевлаштування випускників освітніх закладів, їх закріплення на робочих місцях після здобуття певної професії, використовувати оцінки перспективних розрахунків й прогнозування кваліфікаційно-професійної структури робочої сили в регіоні та України в цілому. Слід визначити перспективні потреби економіки у фахівцях, обсяги та структуру їх підготовки у державних установах професійної освіти. Це забезпечить збалансованість ринків праці й освітніх послуг [8, с. 23].

2. Економічна освіта як основа економічної соціалізації учнів

Специфічні проблеми української освіти викликані зміною у суспільстві системи цінностей і соціальних пріоритетів, економічними та політичними труднощами тривалого перехідного періоду. Сьогодні вже переконливо можна стверджувати, що суспільству потрібні сучасно освічені, заповзяті молоді люди, які потенційно можуть самостійно приймати рішення, здатні до співробітництва, відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, мають чудове відчуття відповідальності за себе і за долю країни, її подальше процвітання. Невід'ємною частиною сучасної освіти є її економічна складова, представлена економічними знаннями й навиками економічного мислення, які разом формують економічну культуру людини.

Безперервність економічної освіти повинна відбуватися у гармонії з вітчизняними та світовими суспільно-політичними змінами.

3. Структура економічної соціалізації учнів

Одним із серйозних недоліків викладання економіки у ЗЗСО є недостатній зв'язок предмета з життям. Найчастіше уроки зводяться до лекцій з теорії, тоді як шкільний курс із цього предмета повинен, передусім, навчити дітей орієнтуватися в умовах ринкової економіки – знати свої права й уміти ними користуватися. Тому основою шкільної економічної освіти має бути діяльно-орієнтований підхід, суть якого полягає у формуванні в учнів знань та умінь застосовувати їх у практиці [1; 2; 3].

Висновки та перспективи дослідження. Проведений аналіз нормативно-правових документів та наукових джерел дає підстави зробити висновок про пошук у період 2004–2012 рр. основ шкільної економічної освіти, зокрема, створення її нової структури та змісту. Особлива увага приділялась економічній соціалізації школярів та вихованню в них підприємливості. Метою викладання економічних

знань у ЗЗСО було: формування в здобувачів освіти основ економічного мислення; адаптація школярів до ринкових економічних умов; вироблення вміння в здобувачів освіти робити аргументовані судження з питань економічної політики держави; набуття школярами навичок прийняття ефективних економічних рішень.

Використані джерела

1. Авер'янова Г. Особливості економічної соціалізації молоді в умовах трансформації українського суспільства. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / за ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циби, Ю. Ж. Шайгородського*. Київ, 2003. С. 296–318.
2. Аксьонова О.В. Методика викладання економіки. Навчальний посібник. Київ, 1998. 280 с.
3. Вачевський М.В., Мадзигон В.Н. Основи економіки. Навчальний посібник для учнів ліцеїв, коледжів, гімназій та загальноосвітніх шкіл 10 – 11– 12 класів. Київ. 2007. 612 с.
4. Нісімчук А., Падалка О., Шпак О. Сучасні педагогічні технології. Навчальний посібник. Київ, 2000. 368 с.
5. Основи економіки. Л.М. Кириленко, Л.П. Крупська, І.П. Пархоменко, І.Є. Тимченко. Київ, 2002. 164 с.
6. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень. Київ, 2010. 14 с.
7. Черкай С. Уроки финансовой грамотности. Полезные советы школьникам и их родителям. URL: <http://ubr.ua/business-practice/personal-property/uroki-finansovoigramotnostipoleznye-sovety-shkolnikam-i-ih-roditeliam-159536>.
8. Щедрина О.Б. Исследование экономических представлений у детей. *Вопросы психологии*. 1991. № 2. С. 157–164.

Pronikova I.

FOUNDATIONS OF SCHOOL ECONOMIC EDUCATION IN UKRAINE (2004-2012)

The article analyzes the basics of school economic education in Ukraine in 2004-2012. This, that one of the important priorities of institutions of general secondary education is the school economic education, which should provide the applicants with an adequate level of life competence in the sphere of economic relations at the level of the state, family and individual. It is proved that the content of school economic education provides for modernization and should direct training on the explanation of life situations, the training of a competent person. Graduates of institutions of general secondary education using the acquired knowledge and acquired competences must quickly adapt in an independent life, purposefully use their potential for self-realization in the professional and personal terms, the interests of society and the state.

It is established that the foundations of school economic education have been created that created conditions for diversified development and the acquisition of a set of socially approved economic roles by the students.

In the context of the changes that took place in the process of shaping the foundations of the school economic education of Ukraine in 2004-2012, the problem of students' economic thinking was singled out by scientists. In particular, its three areas are identified: the problems of interaction between the labor market and the market of educational services; economic education as the basis of economic socialization of students; structure of economic socialization of students.

The analysis of normative-legal, scientific, methodological documents and scientific sources allows to make a conclusion about the search for the period 2004-2012. The fundamentals of school economic education, in particular, the creation of its new structure and content. Particular attention was paid to the economic socialization of schoolchildren and the upbringing in them of enterprise. The goal of teaching economic knowledge in SZZO was: the formation of the foundations of economic thinking among the job seekers; adaptation of schoolchildren to market economic conditions; Elaboration of skills in the candidates for education to make reasoned judgments on the economic policy of the state; the acquisition by schoolchildren of the skills of making effective economic decisions.

Key words: school economic education, competence, education of entrepreneurship, economic thinking; job seekers of education.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2018 р.